

Aleksander Kiklewicz
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn
aleksander.kiklewicz@uwm.edu.pl

METAFORY KONCEPTUALNE: FENOMENY UMYSŁU CZY KONSTRUKTY KOGNITYWISTYCZNE? CZ. II¹

Słowa kluczowe: psychologia języka, psycholingwistyka, semantyka, lingwistyka kognitywna, metafora konceptualna
Keywords: psychology of language, psycholinguistics, semantics, cognitive linguistics, conceptual metaphor

3. Eksperymentalne badania metafor konceptualnych

Istnieje pewna tradycja badań empirycznych, w szczególności psycholingwistycznych, w zakresie polisemii. Za ich prekursora należy uznać Romana Jakobsona, który w napisanym po francusku artykule z 1965 r. (zob. Jakobson 1989: 169 i n.) twierdził, że pochodne (metaforyczne i metonimiczne) użycia wyrazów są przyporządkowane do określonych ośrodków czynności kory mózgowej. W sytuacji, gdy afazja dotyczy tylnego obszaru kory mózgowej, zachodzi zahamowanie zdolności tworzenia (opartych na podobieństwie) wyrażeń metaforycznych, natomiast przy funkcjonalnym zakłóceniu przedniego obszaru (zwłaszcza ośrodka Broki) ginie zdolność tworzenia (opartych na przyległości) wyrażeń metonimicznych.

---

1 Pierwsza część artykułu została opublikowana w „LingVariach” 2019, nr 2 (28), s. 13–27.

Współczesne badania potwierdzają te tezy, choć Ludmiła M. Leszczowa (Leševa 2014: 54) na podstawie własnych doświadczeń eksperymentalnych pisze, że pewne aspekty wymagają doprecyzowania. Tak więc z jej badań wynika, że pacjenci z uszkodzeniem ośrodka Broki radzą sobie z klasyfikacją przedmiotów na podstawie ich związków przyczynowych, jak również ze zrozumieniem wyrażeń metonimicznych. Ogólny wniosek z badań eksperymentalnych Leszczowej brzmi: osoby cierpiące na zakłócenia czynności określonych ośrodków kory mózgu wykazują deficyt poprawnego przetwarzania wyrażeń polisemicznych, co, jak pisze badaczka, wskazuje na „biologiczne uwarunkowanie polisemii” oraz istnienie mechanizmu neurofizjologicznego, który programuje produkowanie i rozumienie jednostek wieloznacznych (ibid.: 56). Jednocześnie Leszczowa twierdzi, że metafora językowa nie jest lustrzanym odzwierciedleniem procesów konceptualizacji doświadczeń (ibid.: 235).

Spśród polskich badaczy należy wymienić Konrada Juszczyka, który w monografii z 2017 r. przedstawił rezultaty analizy serii sesji coachingowych pod względem zastosowania w wypowiedziach respondentów określeń metaforycznych. Badacz skupił się na analizie pojęć dotyczących kariery, takich jak CZAS, PRACA, UCZENIE SIĘ, STUDIA, WYNAGRODZENIE i in. – jako domen docelowych, oraz pojęć służących do ich konceptualizacji metaforycznej: RUCH, ŚCIEŻKA, PRZESTRZEŃ, PRZÓD/TYL, SIŁA i in. – jako domen źródłowych. Materiał źródłowy został zebrany poprzez nagranie rozmów ze studentami i absolwentami studiów, a jego opracowanie zrealizowano w oparciu o standardowe procedury eksplikacji metafor pojęciowych (Juszczyk 2017: 87).

Kognitywna motywacja wyrażeń metaforycznych stanowi przedmiot wielu badań psycholingwistycznych Raymonda Gibbsa (Gibbs 1990, 1995, 1997, 2003; Gibbs, O'Brien 1990; Gibbs, Steen 1997 i in.; Gibbs, Matlock 2001). Tak więc w artykule z 1995 r. ten amerykański psycholog odrzuca tradycyjne ujęcie idiomów jako konstrukcji niekompozycyjnych, opartych na pochodnym, uogólnionym znaczeniu jednego ze składników, twierdząc, że za każdym razem, gdy użytkownik języka posługuje się jakimś idiomem, wykorzystuje zakodowaną w jego systemie poznawczym informację o jednej domenie jako odzwierciedleniu innej, np. ANGER IS HEATED FLUID IN A CONTAINER. Według Gibbsa (1995: 98 i n.) metafora pojęciowa (jako interpretacja psychologiczna wyrażeń językowych) stoi w opozycji do polisemii (jako interpretacji lingwistycznej czy też tradycyjnej). Opozycja ta wydaje się wątpliwa z uwagi na wspomniane wcześniej neurofizjologiczne uwarunkowanie polisemii (zob. też pierwszą część artykułu). Dyskusyjny charakter mają także niektóre rezultaty przeprowadzonych i omówionych przez Gibbsa eksperymentów. Amerykański badacz pisze m.in.:

English speakers understand *spill the beans* to mean ‘reveal the secrets’ because there are underlying conceptual metaphors, such as THE MIND IS A CONTAINER AND IDEAS ARE PHYSICAL ENTITIES, that structure their conceptions of minds, secrets, and dis-

closure. [...] The presence of these independent conceptual metaphors by which we make sense of experience partially explains why specific phrases (e.g., spill the beans) are used to refer to particular events (e.g., the revealing of secrets) (ibid.: 104).

Nie ma dowodów na to, że właśnie używanie idiomów (jako wyrażen skonwencjonalizowanych) opiera się na metaforycznym wyobrażeniu o jednych zjawiskach na podstawie wiedzy o innych – wszak nie zbadano umysłu „w działaniu”, czyli w trakcie produkowania lub przetwarzania wypowiedzi. Najprostszym i zdroworozsądkowo uzasadnionym wyjaśnieniem używania idiomów jest to, że zostały one (jako jednostki niekompozycyjne) wcześniej przyswojone w znaczeniu pochodnym oraz reprodukowane zgodnie z konwencją i, jednocześnie, kompetencją językową². Nawet w przypadku metafor *ad hoc* (tzw. metafor żywych) bardziej zasadne jest odwołanie się do analogii – procesu interakcji mentalnej, alternatywnego w stosunku do projekcji metaforycznych³. Na przykład w zdaniu:

(29) Krzyżowcom w oczy zaczął zaglądać głód („Tygodnik Powszechny”, 1 I 2019).

realizuje się metafora językowa *zaglądać w oczy* ‘zagrażać, zadawać cierpienia komuś, nękać kogoś’. W kategoriach Lakoffa i Johnsona należałoby wyeksponować tu model metaforyczny GŁÓD TO ISTOTA ŻYWA, ale możliwa jest też alternatywna interpretacja. Ponieważ w uzusie językowym regularnie używa się konstrukcji:

(30) strach zagląda w oczy (komuś)⁴,

można przypuszczać, że nadawca posłużył się analogią: GŁÓD // STRACH.

Według Gibbsa przeprowadzone eksperymenty potwierdzają obecność modeli metaforycznych w umyśle użytkowników języka. W trakcie jednego z nich badano angielskie idiomy (*spill the beans, let the cat out of the bag, blow the lid off* i in.) w znaczeniu metaforycznym ‘ujawniać, rozgłaszać tajemnicę’. Respondenci zostali poproszeni o sformułowanie kryjącego się za idiomem obrazu mentalnego (ang. *mental image*), a poza tym powinni byli odpowiedzieć na pytania:

Where are the beans before they are spilled? How big is the container? What caused the beans to spill? Is the spilling accidental or intentional? Once they’ve been spilled, are the beans in a nice, neat pile? Where are the beans supposed to be? After the beans are spilled, are they easy to retrieve? (ibid.: 106).

2 Por. twierdzenie Gregory’ego L. Murphy’ego na temat metaforycznych określeń gniewu: „That is, such idioms could reflect linguistic conventions about how to talk about anger (perhaps motivated by conceptual similarity), rather than reflecting metaphoric understanding of anger” (Murphy 1996: 194).

3 O powiązaniu między metaforą a analogią wcześniej pisał Andrzej Bogusławski (1983: 86 i n.).

4 W polskim uzusie językowym poza tym *w oczy zaglądają śmierć, bieda, spadek, kryzys, przeszłość, plaga, bezrobocie* itd.

Pytano również o przyczynę, cel, sposób, konsekwencje i odwracalność zdarzeń występujących w obrazach mentalnych respondentów. Rezultaty eksperymentu, jak pisze Gibbs, usatysfakcjonowały badaczy: odnotowano wysoki stopień spójności (75%) rozumienia przez respondentów zakodowanych w idiomach o tym samym znaczeniu obrazów mentalnych, co wytłumaczono jako efekt programującego oddziaływania utrwalonych w świadomości modeli metaforycznych THE MIND IS A CONTAINER oraz IDEAS ARE PHYSICAL ENTITIES. Gibbs pisze, że odwołanie się do faktu, że przetwarzane w eksperymencie idiomy wyrażają to samo znaczenie pochodne, nie tłumaczy sposobu, w jaki zostały one zinterpretowane przez respondentów, natomiast jest wytłumaczalne poprzez nawiązanie do metafory konceptualnej.

Nawet jeśli uznamy, że w trakcie dialogu z prowadzącym respondenci są w stanie wytłumaczyć (w postaci obrazu) kognitywną prehistorię idiomu, niekoniecznie oznacza to, że kryjącej się za obrazem projekcji metaforycznej przysługuje status gestaltu pojęciowego: spójne opisy obrazów mentalnych mogą powstawać na skutek ekstrapolacji semantycznej, tzn. implikacji na podstawie doświadczalnie podobnych przesłanek. Poza tym należy zaznaczyć, że wiedza, wydobyta w warunkach eksperymentu, w trakcie dialogu z prowadzącym i ukierunkowanej, a także kierowanej przez prowadzącego refleksji respondentów, może oznaczać jedynie ich zdolność do wyjaśnienia motywacji znaczeń pochodnych i wcale niekoniecznie realizuje się w warunkach działalności mownej. Za wręcz nieproduktywne i mało prawdopodobne należałoby uznać działanie umysłu, który za każdym razem musi przetwarzać już zautomatyzowane i utrwalone w pamięci użytkowników języka operacje.

Zgodnie z koncepcją ekstrapolacji semantycznej (zob. pkt 2 z pierwszej części artykułu) wspomnianą wyżej metaforę pojęciową pojemnika należałoby uznać za pochodną od derywacji semantycznej⁵, u podstaw której leży wyobrażenie o rozsypaniu fasoli jako prototypowym przypadku ujawniania tajemnicy: to, co jest skupione w jednym miejscu (w umyśle człowieka), staje się rozproszone, jak gdyby rozsypane, wysypane z pojemnika. Metafory pojęciowe THE MIND IS A CONTAINER oraz IDEAS ARE PHYSICAL ENTITIES wobec tego stanowią konkluzje w strukturze syllogizmu abdukcyjnego:

(31) Ktoś ROZSYPUJE fasolę (wysypując ją z pojemnika).

(32) Ktoś ROZSYPUJE informację (wysypując ją z pojemnika).

(= Ktoś rozgłasza informację, która wcześniej była utrzymywana w umyśle, znana jednostce).

INFORMACJA TO FASOLA > INFORMACJA TO RZECZ (MATERIALNA)

UMYSŁ TO POJEMNIK

5 Por. pojęcie ang. *post hoc analysis* (w pracy Murphy 1996: 184), a także pojęcie inferencji (w pracy Keysar, Bly 1999).

Projekcje metaforyczne, o czym już była mowa w pkt 2, realizują się w związku z określonym aspektem tożsamości kategorii pojęciowych, w powyższym przypadku – w związku z rozproszeniem, rozpowszechnieniem, rozprowadzeniem, dlatego ich generalizacja w postaci projekcji typu *X to Y* bez uwzględnienia tego aspektu nie jest uzasadniona.

To samo dotyczy metafor gniewu: odwołanie się do rzutowania metafory *ANGER IS HEATED FLUID IN A CONTAINER*, którą, jak pisze Gibbs, ujawniają eksperymenty psycholingwistyczne (Gibbs 1995: 108), dotyczy określonych cech gniewu, np. jego przejawiania się, na co zwrócił uwagę Murphy (1996: 180)⁶. Z tego punktu widzenia wyobrażenie człowieka o sytuacji, w której górna część pojemnika otwiera się pod ciśnieniem gotującego się płynu, jest uzasadnione, ale nawiązanie do płynu i pojemnika niekoniecznie będzie istotne w przypadku innych cech gniewu. W późniejszym artykule Gibbs przyznaje, że okolicznością, która sprzyja funkcjonowaniu metafor pojęciowych, jest odpowiedni kontekst, a więc nastawienie podmiotów do aspektu, w którym są rozpatrywane omawiane zjawiska:

More interesting, though, is that peoples' intuitions about various source domains map onto their conceptualizations of different target domains in very predictable ways. For instance, several later experiments showed that people find idioms to be more appropriate and easier to understand when they are seen in discourse contexts that are consistent with the various entailments of these phrases. Thus, people find it easy to process the idiomatic phrase *blow your stack* when this was read in a context that accurately described the cause of the persons anger as being due to internal pressure, where the expression of anger was unintentional and violent (all entailments that are consistent with the entailments of the source to target domain mappings of *heated fluid in a container* onto anger). But readers took significantly longer to read *blow your stack* when any of these entailments were contradicted in the preceding story context (Gibbs 2003: 8)⁷.

W innym artykule (1996: 315) Gibbs pisze, że istnienie metafory pojęciowej nie przewiduje, że w sposób automatyczny jest ona realizowana w wyrażeniach językowych, i przyznaje, że uznanie metafor pojęciowych przynosi jedynie częściowe wyjaśnienie zjawiska polisemii w języku.

Jak wynika z eksperymentów, polisemia niekoniecznie jest uwarunkowana interakcją domen, która bezpośrednio nawiązuje do metafory pojęciowej. W pracy *Psycholinguistic Perspectives on Polysemy* (Gibbs, Matlock 2001: 222 i n.) pokazano, że w niektórych przypadkach polisemii dużą rolę odgrywają oparte na doświad-

6 G.L. Murphy poza tym pisze, że np. metafora pojęciowa *ARGUMENT IS WAR* dotyczy tylko określonych cech obu zjawisk – nie wszystko, co wiemy o wojnach (np. zespół stanowisk dowodzenia), stanowi przedmiot rzutowania, którego punktem docelowym jest kategoria „spór/diskusja”.

7 W artykule Keysar i in. 2000: 579 i n. możemy przeczytać, że rzutowaniu pojęć sprzyjają odpowiednie okoliczności („when circumstances are appropriate”).

zeniach ciała schematy wyobrażeniowe (ang. *image schema*, zob. Johnson 1987: 30 i n.), zwłaszcza takie jak RÓWNOWAGA (*BALANCE*) i ZWIĄZEK (*LINKAGE*). Przy tym nie działa zasada, według której znaczenie pochodne jest przyporządkowane tylko jednemu schematowi – obowiązuje pewien zespół schematów, które są skonfigurowane w określony sposób, co składa się na profil kognitywny każdego polisemantu (zob. o tym także Gibbs 2009: 20). Ogólny wniosek amerykańskich badaczy brzmi powściągliwie:

Speakers do not judge the similarity of meaning between two senses of a polysemous word only on the basis of image schemas. Many aspects of word meaning that have little to do directly with image schemas certainly play some role in speakers' understanding of word meaning and their judgments of similarity of meaning for different senses of a polysemous word. At the same time, these experimental findings do not imply that speakers automatically access some specific pattern of image schemas each time they encounter a particular use of a word like stand (Gibbs, Matlock 2001: 225).

Gibbs (2009: 22) poza tym pisze, że metody eksperymentalne pozwalają na zwerifikowanie metafory pojęciowej jako podstawy psychologicznej w odniesieniu do pewnej grupy wyrażen polisemicznych – metafora pojęciowa jednak nie jest w stanie wyjaśnić wszystkich przypadków polisemii, dlatego wiele z nich wymaga zastosowania innych modeli teoretycznych.

Z bogatego dorobku badań psycholingwistycznych nad metaforą pojęciową (głównie autorstwa naukowców z Ameryki Północnej i Europy Zachodniej⁸) zainteresowanie budzą (w świetle podjętej w tym artykule problematyki) krytyczne ujęcia tej teorii. Tak więc Matthew S. McGlone (1996: 550 i n.) porównał dwa typy interpretacji wyrażen polisemicznych: z jednej strony koncepcję rzutowania Lakoffa i Johnsona, z drugiej strony koncepcję interpretacji atrybutywnej (ang. *property-attribution model*), zgodnie z którą metafora stanowi przypadek zastosowania niezleksykalizowanej (przynajmniej jeśli chodzi o kompetencję językową konkretnej osoby) cechy obiektu, wymagającej zasięgnięcia wiedzy o podobnych cechach w innych, kompatybilnych z doświadczeniem podmiotów domenach (więcej o tym zob. Glucksberg, Keysar 1990; Glucksberg 1991). Na przykład wyrażenie

(33) Our marriage was a rollercoaster ride.

ilustruje figuratywny sposób nominacji właściwości przypisywanej podmiotowi gramatycznemu *our marriage*: 'ekscytujące, przerażające, na wzór podróży kolejką

8 Można wymienić wybrane publikacje: Blasko, Connine 1993; Boroditsky, Ramscar 2002; Casasanto, Boroditsky 2008; Costello 2002; Drouillet i in. 2018; Gentner, Bowdle 2001; Gentner, Wolff 2000; Gibbs 2013; Giora 2003; Giora, Fein 1999; Glucksberg 2003; Gong, Ahrens 2007; Handl, Schmid 2011; Kertész, Rákosi, Csátár 2012; Lachaud 2013; Libben i in. 2003; Lynott, Keane 2003; Nayak, Gibbs 1990; Pynte i in. 1996; Rákosi 2012; Wolff, Gentner 2000 i in.

górską'. Przeprowadzone przez McGlone'a eksperymenty przemawiają za drugim typem interpretacji. Podobny wniosek wynika z badania eksperymentalnego, opisanego w pracy *Understanding Metaphorical Comparisons: Beyond Similarity* (Glucksberg, Keysar 1990). Respondenci zostali m.in. poproszeni o zinterpretowanie metafory A LIFETIME IS A DAY. Większość z nich zastosowała interpretację atrybutywną (np. „Życie jest krótkie”), zdecydowana zaś mniejszość odwołała się do interakcji kategorii pojęciowych (np. ŚMIERĆ TO ZMIERZCH).

W innym eksperymencie (Keysar i in. 2000: 583 i n.) zbadano, w jakim stopniu w różnych warunkach działalności językowej (w różnych kontekstach) respondenci są w stanie wyeksponować metafory pojęciowe, czy wyrażenia idiomatyczne są regularnie i spójnie traktowane (czy też rozpoznawane) jako instancje odpowiednich procesów rzutowania (ang. *instantiation of mapping*). Autorzy wstępnie wyodrębnili cztery rodzaje kontekstów występowania wyrażen idiomatycznych: 1) brak odniesienia do domeny źródłowej; 2) eksplicytnie odniesienie do domeny źródłowej; 3) implicytne odniesienie do domeny źródłowej; 4) dosłowne użycie idiomu. W jednym z eksperymentów respondentów poproszono o wyjaśnienie znaczenia wcześniej zaprezentowanego scenariusza zawierającego idiom (np. *He's overflowing with ideas*). Wstępnie wytłumaczono, że znaczenie idiomu sugeruje, że umysł przypomina pojemnik, w którym niejako są przechowywane idee. Zgodnie z poleceniem respondenci mieli określić, z czym jest porównywany temat scenariusza – poprzez uzupełnienie zdania: *W tym scenariuszu idee są metaforycznie porównywane do...* Eksperyment wykazał, że w scenariuszach z brakiem odniesienia do domeny źródłowej tylko 7% osób zidentyfikowało metaforę pojęciową – pozostali albo nie podali odpowiedzi, albo zidentyfikowali projekcję metaforyczną niepoprawnie. W scenariuszach z implicytnym odniesieniem do domeny źródłowej liczba osób, które poprawnie zidentyfikowały metaforę pojęciową, wyniosła 26%, czyli też niewiele.

W drugim eksperymencie zweryfikowano założenie koncepcji Lakoffa i Johnsa, że zrozumienie wyrażenia metaforycznego powinno być ułatwione poprzez wstępne zasugerowanie interakcji kategorii pojęciowych, np. w postaci stosownej wzmianki w kontekście. Rezultaty eksperymentu (ibid.: 584 i n.) nie potwierdziły tej hipotezy. W przypadku scenariuszy z brakiem odniesienia do domeny źródłowej oraz z odniesieniem eksplicytnym (*explicit-mapping condition*) czas przetwarzania informacji istotnie się nie różni.

4. Eksperyment

Zaprezentowany w tym punkcie eksperyment⁹ przeprowadzono w celu zweryfikowania hipotezy, że skonwencjonalizowane wyrażenia metaforyczne nie wymagają odniesienia do interakcji domen (docelowej i źródłowej), czego potwierdzeniem może być brak umiejętności użytkowników języka eksplikacji stosownych projekcji metaforycznych, jak również to, że eksplikacje takie, o ile są możliwe, mają charakter niespójny, niezależny od jakiegokolwiek zakodowanego w języku gestaltu semantycznego. Za materiał językowy obrano frazeologiczne konstrukcje werbo-nominalne współczesnego języka polskiego, czyli takie, które realizują metafory predykatowe (zob. pkt 2.5 z pierwszej części artykułu). W eksperymencie wzięło udział 280 osób, są to studentki i studenci kierunków humanistycznych i społecznych. Polecenie, które respondenci otrzymali w formie pisanej, brzmiało:

Niektóre wyrażenia metaforyczne, zawierające czasowniki, powstały na skutek rozumienia pojęć abstrakcyjnych jako przedmiotów materialnych lub zjawisk, na przykład:

U podstaw wyrażenia metaforycznego:	leży wyobrażenie o tym, że:
czas płynie	czas to potok
leci krew	krew to ptak
siać pogłoski	pogłoska to roślina
budzić wątpliwość	wątpliwość to osoba
rośnie zainteresowanie	zainteresowanie to istota żywa
tonąć w długach	dług to (głęboka) woda
wejść do użycia	użycie to pomieszczenie
zasmakować w chemii	chemia to jedzenie/pokarm
grzęznąć w długach	dług to błoto
(coś) nie mieści się w głowie	głowa to pojemnik

POLECENIE: proszę o podobne wyjaśnienie podanych niżej wyrażeń metaforycznych. W przypadku, jeśli Pani/Pan nie wie, jakie konkretne znaczenie ma wyraz abstrakcyjny, proszę postawić znak „x” w trzeciej kolumnie „Nie wiem”.

U podstaw wyrażenia metaforycznego:	leży wyobrażenie o tym, że:	Nie wiem (x)
podnosić autorytet	autorytet to	
prowadzić sprawę	sprawa to	

9 Eksperyment psycholingwistyczny rozumiem zgodnie z definicją Jurija D. Apresjana (Apresân 1966: 149 i n.).

U podstaw wyrażenia metaforycznego:	leży wyobrażenie o tym, że:	Nie wiem (x)
przyjmować posadę	posada to	
rozwijać dyskusję	dyskusja to	
obsypać zaszczytami	zaszczyt to	
narzucić (komuś) towarzystwo	towarzystwo to	
toczyć spór	spór to	
dochować tajemnicy	tajemnica to	
wymierzyć cios	cios to	
biznes się kręci	biznes to	
zrywać stosunki	stosunki to	
przygasa optymizm	optymizm to	
odżyły konflikty etniczne	konflikt etniczny to	
złamać prawo	prawo to	
przemebłować społeczeństwo	społeczeństwo to	
cofać zakaz	zakaz to	
zaciągnąć dług	dług to	
dotknąć bolesnych problemów	problem to	
nieść odpowiedzialność	odpowiedzialność to	

Skoro charakterystyka, orzekana w odniesieniu do podrzędnika (w konstrukcji hasłowej), w znaczeniu dosłownym nawiązuje do innej kategorii pojęciowej, powstaje pytanie, w jakim stopniu kategoria ta jest uświadamiana przez użytkowników języka oraz jest brana pod uwagę przy interpretacji znaczenia konstrukcji językowej. Eksperyment powinien wykazać, czy respondenci są w stanie wyeksponować spójne projekcje metaforyczne jako gestalty pojęciowe, programujące przytoczone wyrażenia metaforyczne (por. informację z polecenia: „U podstaw wyrażenia metaforycznego... leży wyobrażenie o tym, że...”). Można mieć zastrzeżenie, że eksperyment uruchamia wyobraźnię respondentów co do możliwości wypełnienia pozycji podrzędnika przy czasowniku (*nieść... walizkę, torbę, krzyż, pościel* itd.) – nie wykluczam, że część respondentów mogła polegać na takiej strategii. Jednakże polecenie zasadniczo ukierunkowuje wybór wyrazu (jako nazwy domeny źródłowej) poprzez wskazanie na to, że respondent musi uwzględnić rzeczownik abstrakcyjny w pozycji podrzędnika, a podany wyraz powinien uzasadnić użycie czasownika właśnie w konstrukcji z tym rzeczownikiem. Na przykład wyrażenie *nieść odpowiedzialność* implikuje takie elementy semantyczne jak ‘kontrola, ograniczenie, poważne konsekwencje i in.’, dlatego reakcja np. w postaci rzeczownika *walizka* (ODPOWIEDZIALNOŚĆ TO WALIZKA) będzie bardziej uzasadniona niż np. w postaci rzeczownika *śliwka* (ODPOWIEDZIALNOŚĆ TO ŚLIWKA), choć oczywiście obydwie kolokaty przy czasowniku *nieść* są możliwe. W podobny sposób wyrażenie *dotknąć bolesnych*

problemów może nawiązywać zarówno do rzeczownika *rana*, jak i np. rzeczownika *fałda*, jednak jest oczywiste, że pierwsza odpowiedź będzie trafniejsza z uwagi na podobieństwo semantyczne z wyrażeniem hasłowym (BOLESNY) PROBLEM.

W rezultacie eksperymentu otrzymano 5320 odpowiedzi, w których każdemu nośnikowi w drugiej kolumnie tabeli (np. SPRAWA TO...) jest przyporządkowany odpowiedni deskryptor (...POJAZD), z tym że respondenci także korzystali z możliwości zaznaczenia braku odpowiedzi. Otrzymane w rezultacie opracowania ankiet dane ilościowe są przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Sumaryczne zestawienie danych ilościowych

Jednostka	Liczba deskryptorów	Liczba brakujących odpowiedzi	Liczba niepoprawnych odpowiedzi	Trzy najczęstsze deskryptory	Wskaźnik rozrzutu
	a	b	c	d	e
autorytet	46	27	27	165 (58,93%)	0,61
sprawa	46	29	29	183 (65,36%)	0,57
posada	52	32	55	100 (35,71%)	1,39
dyskusja	66	31	86	77 (27,50%)	2,38
zaszczyt	55	48	49	70 (25,00%)	2,17
towarzystwo	77	84	94	39 (13,93%)	6,54
spór	41	12	55	153 (54,64%)	0,71
tajemnica	53	127	82	48 (17,14%)	5,46
cios	68	47	172	24 (8,57%)	11,96
biznes	47	18	34	186 (66,43%)	0,53
stosunki	53	39	57	93 (33,21%)	1,60
optymizm	34	17	27	163 (58,21%)	0,48
konflikt etniczny	51	101	48	67 (23,93%)	2,99
prawo	56	22	55	94 (33,57%)	1,41
społeczeństwo	44	18	67	166 (59,29%)	0,78
zakaz	66	81	97	91 (32,50%)	2,68
dług	71	53	77	83 (29,64%)	2,42
problem	75	58	57	87 (31,07%)	2,18
odpowiedzialność	63	43	49	85 (30,36%)	1,82
Średnia z próby	$m_a = 56$	$m_b = 47$ (16,79%)	$m_c = 64$ (22,86%)	$m_d = 103,89$ (37,10%)	

W pierwszej kolumnie zamieszczono dane o liczbie deskryptorów uzyskanych w ankietach dla każdego hasła, w drugiej kolumnie – liczbę brakujących odpowiedzi. Ponieważ stwierdzono, że w ankietach występuje pewna liczba niepoprawnych odpowiedzi, np. synonimów rzeczownika hasłowego (np. w przypadku rzeczownika SPÓR respondenci błędnie wpisywali: BITWA, DYSKUSJA, KLÓTNIA, KONFLIKT, NIEZGODA, WALKA i in.), uznano, że tego rodzaju dane liczbowe także istotnie rzutują na status projekcji metaforycznych. Zamieszczono je w trzeciej kolumnie.

Jak widać z tabeli, odpowiedzi nie są spójne: wyeksponowane przez respondentów projekcje metaforyczne (typu CIOS TO BRYŁA; CIOS TO DESKA; CIOS TO LINIA; CIOS TO ODLEGŁOŚĆ; CIOS TO POWIERZCHNIA itd.) wykazują duże zróżnicowanie. Na 280 ankiet przypada średnio 56 różnych deskryptorów. Dość wysoka jest także średnia liczba (47) brakujących odpowiedzi – obejmuje 16,79% ankiet, a także średnia liczba niepoprawnych odpowiedzi – 64, czyli 22,86%.

Ażeby określić stopień spójności odpowiedzi pod względem nastawienia respondentów na określoną projekcję metaforyczną, w tabeli uwzględniono jeszcze dwa parametry: w czwartej kolumnie zamieszczono sumaryczne i procentowe dane o liczbie trzech najczęstszych dla każdego hasła deskryptorów. W ten sposób otrzymano informację o tym, jaki udział mają najbardziej regularne deskryptory (i jednocześnie najbardziej regularne projekcje metaforyczne). Im większa jest ta liczba, tym większe jest nastawienie respondentów na określony typ rzutowania, a także świadomość motywacji metafory w postaci nazwy domeny źródłowej.

Otrzymane dane wykazują, że na trzy najczęstsze deskryptory średnio przypada ok. 37% wszystkich odpowiedzi, co świadczy o ich niskiej spójności. Poza tym istnieje spore zróżnicowanie poszczególnych haseł pod tym względem: najbardziej regularne odpowiedzi otrzymano dla takich haseł, jak BIZNES (*koło, karuzela, kołowrotek*), SPRAWA (*samochód, pojazd, auto*), SPOŁECZEŃSTWO (*pokój, mieszkanie, pomieszczenie*), AUTORYTET (*ciężar, przedmiot, rzecz*), OPTYMIZM (*ogień, ognisko, płomień*) – tu na najczęstsze deskryptory przypada więcej niż połowa odpowiedzi, podczas gdy w przypadku haseł CIOS (*odległość, odcinek, pomieszczenie*), TOWARZYSTWO (*płaszcz, kurtka, koc*), TAJEMNICA (*skarb, dziecko, coś schowanego/ukrytego*) udział najczęstszych deskryptorów jest najmniejszy – nie przekracza 20%.

O spójności odpowiedzi ostatecznie świadczy wskaźnik rozrzutu, który uzyskano poprzez dzielenie sumy wielkości z trzech pierwszych kolumn przez wielkość z czwartej kolumny:

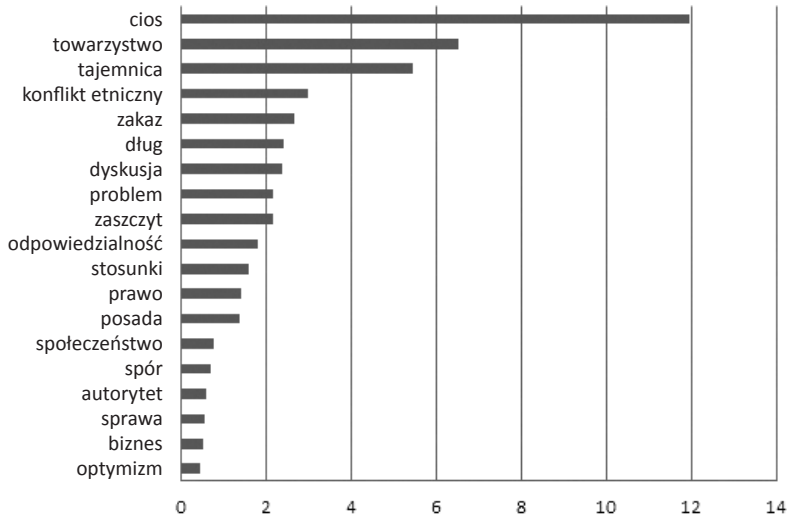
$$e = \frac{a+b+c}{d}$$

Może się wydawać, że *a*, *b*, *c* to wielkości różnego rodzaju i kryją się za nimi nieprzystawalne treści, jednak w rzeczywistości pod względem indykacji zgodności respondentów do kognitywnej motywacji wyrażen metaforycznych są one równoważne: im większe są wielkości *a*, *b*, *c*, tym mniejsze jest przekonanie respondentów

na temat domeny źródłowej jako podstawy nominacji metaforycznej. Odwrotnie, liczba d stoi w relacji wprost proporcjonalnej do takiego przekonania.

Jak widać z tabeli 1, istnieje bardzo duże zróżnicowanie hasel pod względem spójności odpowiedzi, co dodatkowo ukazuje poniższy wykres.

Wykres 1. Skala wskaźników rozrzutu odpowiedzi respondentów (jako nazw domen źródłowych)

Wszystkie hasła pod względem spójności odpowiedzi można podzielić na trzy grupy: a) $d < 1,0$ (OPTYMIZM, BIZNES, SPRAWA, AUTORYTET, SPÓR, SPOŁECZEŃSTWO); b) $1,0 < d < 3,0$ (POSADA, PRAWO, STOSUNKI, ODPOWIEDZIALNOŚĆ, ZASZCZYT, PROBLEM, DYSKUSJA, DŁUG, ZAKAZ, KONFLIKT ETNICZNY); c) $3,0 < d < 12,0$ (TAJEMNICA, TOWARZYSTWO, CIOS). Można wątpić, że za tym stanem rzeczy kryją się różnice poszczególnych kategorii semantycznych co do ich predyspozycji do ujęcia metaforycznego, np. że OPTYMIZM czy BIZNES wykazują większe regularności kategoryzacji metaforycznej niż TOWARZYSTWO czy TAJEMNICA. Owszem, respondenci uwzględniali podobieństwo semantyczne rzeczownika hasłowego i rzeczownika podanego w odpowiedzi, por. niektóre najczęstsze eksplikacje: AUTORYTET TO CIĘŻAR; PROBLEM TO RANA; DŁUG TO HAMULEC; OPTYMIZM TO OGIEŃ; ZASZCZYT TO ZŁOTO. Z drugiej strony respondenci brali także pod uwagę znaczenie czasownika, przywołując kategorię pojęciową, dla której znaczenie to stanowi – ich zdaniem – charakterystykę prototypową albo, przynajmniej, reprezentatywną. Dlatego eksplikacje metafor pojęciowych, np. PRAWO TO PATYK czy DYSKUSJA TO DYWAN, należy interpretować względnie, w odniesieniu do określonego aspektu tożsamości, zawartego w znaczeniu czasownika. Można konstatować, że w przypadku jednych charakterystyk (*pod-*

nosić, kręcić się, przygasać, przemeblować) świadomość prototypów semantycznych jest większa, a w przypadku innych (*wymierzyć, narzucić, dochować*) jest mniejsza.

5. Zakończenie

Nie budzi wątpliwości teza o psychologicznych podstawach języka, np. sformułowana przez Annę Wierzbicką: „Usiłując dociec, jak wiedza [...] jest zorganizowana i przechowywana w ludzkim umyśle, możemy w dużym stopniu polegać na danych językowych” (Wierzbicka 2010: 387). Jednak skonkretyzowanie tej ogólnej tezy w badaniach empirycznych wiąże się z wielu problemami, co m.in. dotyczy także psychologicznej interpretacji zjawiska, jakim jest metafora. Gregory L. Murphy (1996: 195) słusznie pisze, że eksplikacje metafor pojęciowych przeważnie są oparte na względach lingwistycznych (*problem of circularity*), podczas gdy często brakuje ich weryfikacji psychologicznej.

Badania eksperymentalne, jak wykazano w artykule, nie dają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o miejsce metafor pojęciowych w działalności językowej. Owszem, projekcje metaforyczne są uwzględniane w niektórych operacjach na języku (np. takich jak rekonstrukcja, reanaliza, klasyfikacja, selekcja, parafrazowanie), a poza tym są wprost zmanifestowane w strukturze metafor nominalnych typu *zdrowie to skarb*, jednak brakuje jednoznacznych dowodów na to, że są one obecne w performancji, że przysługuje im pierwszeństwo w porównaniu z polisemią rozumianą jako użycie znaku w znaczeniu niepodstawowym.

W pierwszej części artykułu omówiono argumenty na rzecz tego, że istniejąca praktyka eksplikacji metafor pojęciowych (zgodnie z koncepcją Lakoffa i Johnsona) nie opiera się na wystarczającej bazie empirycznej. Rezultaty badania eksperymentalnego, opisanego w drugiej części, potwierdziły tę tezę: respondenci nie wykazali spójności pod względem eksplikacji nazw domen źródłowych, o czym świadczy także względnie duża liczba brakujących oraz niepoprawnych odpowiedzi.

Literatura

- APRESÂN Ū.D., 1966, *Ideje i metody strukturalnej lingwistyki (kratkiy očerk)*, Moskwa.
- BLASKO D.G., CONNINE C., 1993, *Effects of Familiarity and Aptness on Metaphor Processing*, „Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition” 19, nr 2, s. 295–308, [on-line:] <https://doi.org/10.1037/0278-7393.19.2.295>.
- BOGUSŁAWSKI A., 1983, *Interpretacja nieliteralna, metafora, proporcja analogiczna*, [w:] M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska (red.), *Studia o metaforze II*, Wrocław, s. 63–88.
- BORODITSKY L., RAMSCAR M., 2002, *The Roles of Body and Mind in Abstract Thought*, „Psychological Science” 13, nr 2, s. 185–189, [on-line:] <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00434>.
- CASASANTO D., BORODITSKY L., 2008, *Time in the Mind: Using Space to Think about Time*, „Cognition” 106, nr 2, s. 579–593, [on-line:] <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2007.03.004>.

- COSTELLO F.J., 2002, *Investigating Creative Language: People's Choice of Words in the Production of Novel Noun-Noun Compounds*, [w:] W.D. Gray, C.D. Schunn (red.), *Proceedings of the Twenty-Fourth Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Mahwah, s. 232–237, [on-line:] <https://doi.org/10.4324/9781315782379-77>.
- DROUILLET L., STEFANIAK N., DECLERCQ Ch., OBERT A., 2018, *Role of Implicit Learning Abilities in Metaphor Understanding*, „Consciousness and Cognition” 61, s. 13–23, [on-line:] <https://doi.org/10.1016/j.concog.2018.03.015>.
- GENTNER D., BOWDLE B.F., 2001, *Convention, Form, and Figurative Language Processing*, „Metaphor & Symbol” 16, nr 3–4, s. 223–247.
- GENTNER D., WOLFF P., 2000, *Metaphor and Knowledge Change*, [w:] E. Dietrich, A.B. Markman (red.), *Cognitive Dynamics: Conceptual Change in Humans and Machines*, Mahwah, s. 295–342.
- GIBBS R.W., 1990, *Psycholinguistic Studies on the Conceptual Basis of Idiomaticity*, „Cognitive Linguistics” 1, nr 4, s. 417–451, [on-line:] <https://doi.org/10.1515/cogl.1990.1.4.417>.
- GIBBS R.W., 1995, *Idiomaticity and Human Cognition*, [w:] M. Everaert, E.-J. van der Linden, A. Schenk, R. Schreuder (red.), *Idioms. Structural and Psychological Perspectives*, Hillsdale, s. 97–117.
- GIBBS R.W., 1996, *Why Many Concepts Are Metaphorical*, „Cognition” 61, nr 3, s. 309–319, [on-line:] [https://doi.org/10.1016/S0010-0277\(96\)00723-8](https://doi.org/10.1016/S0010-0277(96)00723-8).
- GIBBS R.W., 1997, *Taking Metaphor out of our Heads and Putting into the Cultural World*, [w:] R.W. Gibbs, G.I. Steen (red.), *Metaphor in Cognitive Linguistic. Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference, Amsterdam, July 1997*, Amsterdam – Philadelphia, s. 145–166.
- GIBBS R.W., 2003, *Embodiment Experience and Linguistic Meaning*, „Brain and Language” 84, nr 1, s. 1–15, [on-line:] [https://doi.org/10.1016/S0093-934X\(02\)00517-5](https://doi.org/10.1016/S0093-934X(02)00517-5).
- GIBBS R.W., 2009, *Why Do Some People Dislike Conceptual Metaphor Theory?*, „Cognitive Semiotics” 5, nr 1–2, s. 14–36, [on-line:] <https://doi.org/10.1515/cogsem.2013.5.12.14>.
- GIBBS R.W., 2013, *The Real Complexities of Psycholinguistic Research on Metaphor*, „Language Sciences” 40, s. 45–52, [on-line:] <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2013.03.001>.
- GIBBS R.W., MATLOCK T., 2001, *Psycholinguistic Perspectives on Polysemy*, [w:] H. Cuyckens, B. Zawada (red.), *Polysemy in Cognitive Linguistics. Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference, Amsterdam, 1997*, Amsterdam – Philadelphia, s. 213–240, [on-line:] <https://doi.org/10.1075/cilt.177.10gib>.
- GIBBS R.W., O'BRIEN J., 1990, *Idioms and Mental Imagery: The Metaphorical Motivation for Idiomatic Meaning*, „Cognition” 36, nr 1, s. 35–68, [on-line:] [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(90\)90053-M](https://doi.org/10.1016/0010-0277(90)90053-M).
- GIBBS R.W., STEEN G.I. (red.), 1997, *Metaphor in Cognitive Linguistic. Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference, Amsterdam, July 1997*, Amsterdam – Philadelphia.
- GIORA R., 2003, *On Our Mind. Salience, Context, and Figurative Language*, Oxford.
- GIORA R., FEIN O., 1999, *On Understanding Familiar and Less-Familiar Figurative Language*, „Journal of Pragmatics” 31, nr 12, s. 1601–1618, [on-line:] [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(99\)00006-5](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(99)00006-5).
- GLUCKSBERG S., 1991, *Beyond Literal Meanings: The Psychology of Allusion*, „Psychological Science” 2, nr 3, s. 146–152, [on-line:] <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1991.tb00122.x>.
- GLUCKSBERG S., 2003, *The Psycholinguistics of Metaphor*, „Trends in Cognitive Sciences” 7, nr 2, s. 92–96, [on-line:] [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(02\)00040-2](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(02)00040-2).

- GLUCKSBERG S., KEYSAR B., 1990, *Understanding Metaphorical Comparisons: Beyond Similarity*, „Psychological Review” 97, nr 1, s. 3–18, [on-line:] <https://doi.org/10.1037/0033-295X.97.1.3>.
- GONG S.-P., AHRENS K., 2007, *Processing Conceptual Metaphors in On-Going Discourse*, „Metaphor & Symbol” 22, nr 4, s. 313–330, [on-line:] <https://doi.org/10.1080/10926480701528121>.
- HANDL S., SCHMID H.-J. (red.), 2011, *Windows to the Mind. Metaphor, Metonymy and Conceptual Blending*, Berlin – New York.
- JAKOBSON R., 1989, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism*, t. 1, wybór, red. nauk. i wstęp M.R. Mayenowa, Warszawa.
- JOHNSON M., 1987, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago.
- JUSZCZYK K., 2017, *Mądrość metafory. Komunikacyjny model metafory kognitywnej*, Poznań.
- KERTÉSZ A., RÁKOSI C., CSATÁR P., 2012, *Data, Problems, Heuristic and Results in Cognitive Metaphor Research*, „Language Sciences” 34, nr 6, s. 715–727, [on-line:] <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2012.04.011>.
- KEYSAR B., BLY B., 1999, *Swimming against the Current: Do Idioms Reflect Conceptual Structure?*, „Journal of Pragmatics” 31, nr 12, s. 1559–1578, [on-line:] [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(99\)00004-1](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(99)00004-1).
- KEYSAR B., SHEN Y., GLUCKSBERG S., HORTON W.S., 2000, *Conventional Language: How Metaphorical Is It?*, „Journal of Memory and Language” 43, nr 4, s. 576–593, [on-line:] <https://doi.org/10.1006/jmla.2000.2711>.
- LACHAUD C.M., 2013, *Conceptual Metaphor and Embodied Cognition: EEG Coherence Reveals Brain Activity Differences between Primary and Complex Conceptual Metaphors during Comprehension*, „Cognitive Systems Research” 22–23, s. 12–26, [on-line:] <https://doi.org/10.1016/j.cogsys.2012.08.003>.
- LEŠEVA L.M., 2014, *Leksičeskaâ polisemiâ v kognitivnom aspekte*, Moskva.
- LIBBEN G., GIBSON M., YOON Y.B., SANDRA D., 2003, *Compound Fracture: The Role of Semantic Transparency and Morphological Headedness*, „Brain and Language” 84, nr 1, s. 50–64, [on-line:] [https://doi.org/10.1016/S0093-934X\(02\)00520-5](https://doi.org/10.1016/S0093-934X(02)00520-5).
- LYNOTT D., KEANE M., 2003, *The Role of Knowledge Support in Creating Noun-Noun Compounds*, [w:] R. Alterman, D. Kirsh (red.), *Proceedings of the Twenty-Fifth Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Mahwah, s. 746–751.
- MCGLONE M.S., 1996, *Conceptual Metaphors and Figurative Language Interpretation: Food for Thought?*, „Journal of Memory and Language” 35, nr 4, s. 544–565, [on-line:] <https://doi.org/10.1006/jmla.1996.0029>.
- MURPHY G.L., 1996, *On Metaphoric Representations*, „Cognition” 60, nr 2, s. 173–204, [on-line:] [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(96\)00711-1](https://doi.org/10.1016/0010-0277(96)00711-1).
- NAYAK N., GIBBS R.W., 1990, *Conceptual Knowledge in the Interpretation of Idioms*, „Journal of Experimental Psychology: General” 119, nr 3, s. 315–330, [on-line:] <https://doi.org/10.1037/0096-3445.119.3.315>.
- PYNTE J., BESSON M., ROBICHON F.H., POLI J., 1996, *The Time-Course of Metaphor Comprehension: An Event-Related Potential Study*, „Brain and Language” 55, nr 3, s. 293–316, [on-line:] <https://doi.org/10.1006/brln.1996.0107>.
- RÁKOSI C., 2012, *The Fabulous Engine: Strengths and Flaws of Psycholinguistic Experiments*, „Language Sciences” 34, nr 6, s. 682–701, [on-line:] <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2012.04.009>.

- WIERZBICKA A., 2010, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, tłum. A. Głaz, K. Korzyk, R. Tokarski, Lublin.
- WOLFF P., GENTNER D., 2000, *Evidence for Role-Neutral Initial Processing of Metaphors*, „Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition” 26, nr 2, s. 529–541, [on-line:] <https://doi.org/10.1037/0278-7393.26.2.529>.

Conceptual Metaphors. Phenomena of the Mind or Cognitive Constructs? Part II

Summary

The author reviewed experimental studies of language metaphor, starting with the pioneer publication of Roman Jakobson from 1965. It has been shown that experimental studies confirm the postulates of G. Lakoff's and M. Johnson's cognitive theory of metaphor to varying degrees (more or less). The author also presents the results of a psycholinguistic experiment involving 280 respondents. The experiment based on the verbal-nominal constructions of the modern Polish language showed low consistency of answers, as well as the lack of arguments that the interpretation of metaphorical expressions (i.e. with the participation of polysemant) by respondents is not based on so-called conceptual metaphors.